

TÜRK DESTANLARINDA, HİKÂYELERİNDE VE KIRGIZ, UYGUR, MAKEDONYA -KOSOVA TÜRKÇESİNDE, AT İLE İLGİLİ ATASÖZLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

*Gökmen MOR**

ÖZET

Bir milletin yaşama gücü onun kültüründe sağlam temellerin bulunmasıyla mümkündür. Türk kültürü, edebiyatıyla, tarihiyle, gelenek ve görenekleriyle dünyanın en zengin kültürüdür. Kahramanlıklarla dolu zengin bir geçmişe sahip olan Türk milleti, uzun tarihi boyunca kazandığı başarılarını, destanlarına, hikâyelerine, şiirlerine ve atasözlerine yansıtmıştır. Türk atasözlerini incelediğimiz zaman engin bir kültürü ve insanın hayattan ders almasını sağlayan mücevher kıymetindeki sözlerini buluruz. Türk milleti gittiği yere şanıyla şerefiyle müthiş bir kültür götürmüştür. Milletleri birbirinden ayıran kültür özelliklerinin başında sözlü kültür gelmektedir. Atasözlerimiz de bu sözlü kültürün önemli parçalarından birisidir. Atasözlerimiz insanı derinden etkileyen bir güzelliğe sahiptir. Türk atasözleri, Türk milletinin düşüncesinden çıkmış olup onun dünya görüşünü, yiğitliğini, töresini, geleneğini, göreneğini yansıtan bir aynadır. Eski Türk toplumlarında at, Türk insanının vazgeçilmez bir varlığı olup atasözlerine konu olmuştur.

Anahtar kelimeler: Türk, destan, tarih, Kırgız, Uygur, hikâye, at, atasözü, yiğitlik.

A STUDY ON PROVERBS REBTED TO HORSE IN KYRGYZ, UIGUR, MACEDONIA-KOSOVA TURKISH LANGUAGES AND IN TURKISH LEGADERY STORIES

ABSTRACT

The life power of a nation is only possible if it has a sound base. Turkish culture is the richest one in the world with its literature, history custom. Turkish nation which has got a history full of bravery has reflected its achievements into its epics throughout its long history. When we examine the Turkish history; we find a deep culture and precious sayings enabling people to take lesson from life. Turkish nation brought an extraordinary bright culture into the places where

* Kars Kafkas Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Elemanı gokmenmor@hotmail.com

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/2 Spring 2008*

it went what distinguishes the nations from one another is especially the oral culture. Our proverb is one of the most important elements of this oral culture. Our proverbs have grace impacts which affect people deeply. Turkish proverbs arise from Turkish thought and are a mirror which reflects its philosophy, Bravery, and culture. In the ancient Turkish societies the horse has been an indispensable element for Turkish people and mentioned in the Turkish proverbs.

Key Words: Turkish, epic, story, Tungız, Uigur, proverb, horse, bravery, history.

Türk atasözleri, milli hazinenin en değerli mücevherlerinden birisidir. Yüzyıllardan beri Türk halkının elinde işlene işlene, değerini daha da artırmıştır. Uzun ve köklü bir geçmişe sahip olan Türkler, at ile iç içe yaşamış, at Türkün vazgeçilmez bir arkadaşı ve dostu olmuştur. Türk kültür hayatında at, kendinden hayli söz ettiren bir yapıya sahip olduğundan atasözlerimizde adeta ölümsüzleşmiştir.

“Atasözleri, bir ulusun geniş halk kitlelerinin yüzyıllar boyunca yaşadığı deneyim, gözlem ve bunlardan doğan düşüncelere dayanan; genel kural ve düstur niteliği taşıyan veya bir doğruyu ortaya koyan; söyleyeni unutulduğu için halkın ortak malı olan (anonim); kısa, özlü ve kalıplaşmış; içinde yargı (hüküm) bulunan bir tümce değerindeki sözlerdir.”¹

“Bu sözler derin felsefeler, güzel buluşlar, parlak nükteler, sert taşlamalarla doludur. Türkiye dışında yaşayan Türkler ile Anadolu Türkleri arasında düşünce, görgü, ahlak, his ve duygu gibi güzel faziletlerin bir olduğunu atasözleri ile ispatlayabiliriz. Aynı ırkın çocuklarının, ortak kültür ve medeniyeti, his duygu ve düşünce birliğinin küçük bir misalidir.”²

¹ Şöhret Türkmen Aktaş, *Seçme Atasözleri ve Eleştirmeli Açıklamaları*, Akçağ Yay., Ankara 2004, s.13.

² Nesrin Güllüdağ, “*Divanü Lügat-it Türk ve Nogay, Kumuk, Karaçay-Malkar, Yeni Uygur Türkçesindeki At İle İlgili Atasözleri Üzerine Bir Değerlendirme*”, Osmangazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Karşılaştırmalı Edebiyat Bölümü, 1.Ulusal Karşılaştırmalı Edebiyat Sempozyumu Aralık 2001, Eskişehir 2002, s.160.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/2 Spring 2008*

Atasözleri ya da eskiler sözü, insana yol gösteren insanın hayat karşısında nasıl ve ne şekilde davranması gerektiğini ifade eden, halkın asırlar boyunca geçirdiği uzun deneyimlerden, duygulardan ve düşüncelerden doğan özlü sözlerdir. Bu anlamlı ve derin sözler yüzyıllar boyunca güncelliğini korumakta; engin düşünceler, ince, parlak, şakacı, alaycı ifadeler ve sert yergiler taşımaktadır.

“Suya atılan bir taş parçası üç yüz sene geçse de aşağı yukarı yine aynı şekilde kalır. Fakat dere yatağındaki çakıllar, cilalı, düzgün, yuvarlak ve güzel şekillerine ulaşmak için kim bilir başını kaç kere taştan taşa vurdu, bulanık sulara oradan oraya dolaştı durdu? Nihayet o sanatkârane şekline kavuştu. Atasözleri de çakıllar misali böyledir. Yüzyıllar öncesinden söylenmiş bir basit söz, söylene söylene kim bilir hangi boyun, hangi toplumun, hangi macerası ile değişti durdu ve bugünkü mana ve ses bakımından en mükemmel şekline ulaştı.”³

Bu özlü sözler Türk milletinin bağrından çıkan, bu toplumun duygu ve düşüncelerinin, inanışlarının; yaşayış biçimlerinin, gelenek ve göreneklerinin içeriğini yansıtmaktadır. Engin deneyimler sonucu oluşan bu sözler bugün bile güncelliğini korumaktadır.

“İnsanlık tarihi boyunca Türk milleti, hayvanlar alemi ile iç içe yaşamış onlar ile haşır neşir olmuş, onları yürekte sevmiş, bir millettir. Bunun en güzel örneklerden biri de hayvan motifleriyle süslenmiş atasözlerimizin çok oluşudur. At sadece atasözlerimizde değil deyimlerimize de konu olmuştur. “At başı gitmek”, “at başı farkla”, “at beslenirken, kız istenirken”, “at bin cirit oyna”, “at cambazı”, “at çalındıktan sonra ahırın kapısını kapamak”, “at gözüyle bakmak”, “at hırsızı gibi”, “it izi at izine karışmak”, “at koşturmak”, “at oynatmak”, “at yerine eşek bağlamak”, “at üstünde kazma kazmak”, “ata et ite ot yedirmek”, “at var meydan yok”, “ata binmeden ayaklarını sallamak” gibi.”⁴

³ Ahmet Yanar, *Hayvan Motifli Atasözlerimiz ve Deyimlerimiz*, Erdemli 1997, s.1.

⁴ Güllüdağ, age., s.160.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/2 Spring 2008*

Tarih boyunca Türk milleti, hayvanlara karşı büyük bir sevgi beslemiştir. Özellikle at bu milletin vazgeçilmez bir parçası hâline gelmiş, bu konuda atalarımız güzel, sevgi dolu sözler söylemişlerdir. At, kültürümüzün adeta olmazsa olmaz durumunu yansıtmıştır.

“Uzun asırlar Türklerin iktisadi, askeri, içtimai ve dini hayatlarına karışan atın diğer canlı veya cansızlar arasında birtakım hayat prensiplerine vesile olması kadar tabii bir şey olmaz.”⁵ “Altay-Yenisey destanlarında kahramanlar atlarının adıyla anılır. Akpor atlıg Akmolot, Agoy atlıg Aybatır gibi.”⁶

“At, destan kahramanlarının vefalı ve sevgili arkadaşıdır. Bozkırlar ülkesinde atlıyı, varmak istediği hedefe Yörük atı ulaştırır. Atı da kadın gibi, silah gibi namus bilen bir millet olarak Türkler, zafer yolunda uzakları yakın eden bu canlı vasıtaya tabii bir sevgi ile bağlanmışlardır. Atların savaşlarda alplar gibi vazife gördüğünü bildiren ilk yazılı vesika Göktürk yazıdır. Bu kitabelerde destan devri edebiyatının nesir mimarisine işlenmiş destan ruhu, destan üslubu vardır. Kitabelerde Kül Tigin ve Bilge Kağan adlı kahramanların yurt ve millet bütünlüğünü sağlamak için durmadan, oturmadan savaştıkları söylenir. Bu arada savaştan kahramanın hangi ata bindiği bilhassa belirtilir:

İlkin Tadıkın Çor’un boz atına binip hücum etti. O at orada öldü. İkinci olarak İşpara Yamtar’ın boz atına binip hücum etti. O at orada öldü. Kırgız kavmini ansızın bastık. Kağanı ile Sunga ormanında savaştık. Kül Tigin, Bayırku’nun ak aygırına binip hücum etti. Kırgız Kağanı’nı öldürdük. İlini aldık. Çok kısa çizgilerle yazılmış bir kitabede at isimlerinin ve hangi atlara binildiğini bu kadar ısrarla belirtmesi ata verilen değer ölçüsünü gösterir. Atların savaşlarda birer kahraman gibi vazife alışı, İslamiyeti, kabul eden Türklerle, etmeyenler arasındaki iç savaşlardan doğan Manas Destanı’nda devam eder. Müslüman Orta Asya kahramanı Manas’ın

⁵ Şükrü Elçin, *Halk Edebiyatı Araştırmaları II*, Akçağ Yay., Ankara 1997, s.429.

⁶ Güllüdağ, age., s.160.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/2 Spring 2008*

atı Ak Boz ve Mecusi kahramanı Er Yolay'ın atı Aç Budan, böyle, adları belli, kahraman atlardır.”⁷

Tarihi şan ve şerefle dolu Türk milletinin savaşlarında atlar insan gibi büyük bir kahramanlık örneği sergilemişlerdir. Türk milletinin en büyük sadık dostu olan atlar kahramanlık isimleri ile adlandırılmışlardır. Eski Türk toplumunda bir baba, kahramanlık gösteren çocuğuna nasıl ad bırakıyorsa, aynı şekilde atlarına da ad vermiştir. Özellikle tarihe adlarını altın harflerle yazdıran büyük Türk devlet adamları, atlarına kendilerine yakışan bir ad bırakmışlardır.

“Oğuz Kağan'ın çocukluğu da; “At sürüleri güder, ata binerdi. Av avlardı” sözleri ile övülüyordu. İlk kahramanlığını da sürülerini ve halkını yiyen canavarı öldürerek göstermişti. Yine buz dağına kaçan atını bulup getiren bir beye Karluk adını vermiş, onu beyler baş yapmıştı. Böylece Karluk Türklerinin ad alışında dahi bir at rol oynamış oluyordu.”⁸

Bazı Türk boylarının ad almasında atlar önemli bir rol oynamışlardır. Nitekim Oğuz Kağan Karluklara bir attan esinlenerek Karluk adını vermiştir.

“Orhun yazıtlarında, Şehzade Kül Tigin'in atlarından birinin Alp Şalçı adı dikkate değer. Bu atlara da, tıpkı savaşçı kahramanlara olduğu gibi ‘alp’ unvanı verildiği tanığıdır.”⁹

“Ak-Han ve Altın-Tayal masalında; Ak-Han adlı bir hanın yetmiş yaşından sonra sahip olduğu çocuğuna ad vermek için babası tüm halkı toplamış ve büyük bir ziyafet vermiş. Herkese oğluna bir ad bulmalarını rica etmiş. Oğluna uygun bir ad bulunamayınca da, toy halkı yiyip içmiş, üzüntü ile çıkıp gitmiş. Adsız kalan oğlan dışarı çıkmış ve karşısına aksakallı bir ihtiyar çıkmış. Hemen gidip ihtiyarın elinden tutarak beybaba bana bir

⁷ Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi 1*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1997, s.34.

⁸ Hamide Demirel, *Türk Destanlarında Güzellik Destan Masal ve Din Unsurları İle Yabancı Destanlarda Türk Kahramanları*, Ötüken Yay., İstanbul 1995, s.77.

⁹ Orhan Şaik Gökyay, *Türk Dünyasından Seçmeler Dedem Korkudun Kitabı*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 2000, s.CDXXVII.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/2 Spring 2008*

ad bul demiş. İhtiyar da söylemeye başlamış: Ak-Han'ın oğlanına, Ak-Kır atlı, Altın Taycı desinler! Ak-Kır atın koştuğu bozkırlarda, sular eksik olmasın! Altın-Taycı desinler! Altın-Taycı'nın at sürdüğü yerlerde, elgün eksik olmasın! Güçlüler seni alt edemezsin! Alpler seni yenemesin! Bu sabah Tanrı, Ak-Kır atını göndermiş olsun! Giysilerle silahını Tanrı versin! Diyen ihtiyar gözden kaybolmuş. Sabah uyandığında evin önünde Ak-Kır renkte bir atın bağlanmış durduğunu ve atın üzerinde de türlü türlü elbiselerin var olduğunu görmüş.”¹⁰

Türk toplumunda bilge insanlar her zaman önder olmuşlardır. Türkler bilge insanları kutsal ve şaşmaz gerçekler olarak görüp, söyledikleri ne olursa olsun kabul ederek onlara uymayı bir düstur haline getirmişlerdir. Türk, gelenek ve göreneklerinde ad bırakma çok önemli bir yer tutmuştur. Eski Türk toplumunda Türkler ad bırakmak için gece-gündüz şenlikler düzenlemişlerdir.

“Dede Korkut destanlarında da başkahramanlar atlarının adlarıyla birlikte anılmaktadır: 'Boz atlı Kam Ganoğlu Bayındur; Konur atlı Kazan; Boz aygırlu Beyrek'. Ananın ve babanın verdiği ad gerçek ad değildir, kahraman gerçek adını kahramanlık gösterdikten sonra atla beraber alır. Abdülkadir İnan'a göre isim anlamına gelen 'ad' ile 'at' menşei bakımından aynı kelimedir. Kahraman ata binmeden 'ad' alamıyor.”¹¹

Türk destan ve hikâyelerini incelediğimizde, savaşlarda yiğitlik, kahramanlık gösterenler atlarının adları ile anılmışlardır. Çocukların savaşlarda kan dökmeden, kahramanlık göstermeden ad almaları mümkün olmamıştır. Kahramanlık gösterenler her zaman saygı ve hürmet görmüşlerdir.

Türk destan ve hikâyelerinde kahramanın yanında atın büyük bir önemi vardır. At kahraman için vazgeçilmez bir kardeş, kutsal bir varlık gibidir. Birçok Türk destanında at, kahramanın bu dünyada silah arkadaşı olduğu gibi öteki dünyada da onun yararlanacağı büyük bir değerdir. Kahramanın at ile

¹⁰ Güllüdağ, age., s.161.

¹¹ Gökyay, age., s.CDXXXVII.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/2 Spring 2008*

birlikte sürekli olarak görülmesi son derece olağandır. At, alp ile özdeşleşmiş durumdadır, onun ayrılmaz bir parçasıdır.

“Prof. Dr. Faruk Sümer atın Türklerin hayatındaki önemi konusunda der ki: “Devenin Arap için ehemmiyeti ne ise atın da Türk için önemi, hemen hemen aynı idi. Engin bozkırları onunla aşar, etinden yer, sütünden içkisini (kıymız) yapar, derisinden ve kılından faydalanırdı. Onlar, ‘yayan erin umudu olmaz; at işler er öğünür’ gibi sözleri sık sık söylüyorlardı. Türkler, atların, denizden çıkan, dağdan inen veya gökten, rüzgardan, mağaradan gelen kutsal aygırlardan türediğine inanırlardı.”¹²

“Sibirya’da, Şamanlık dininde olan Türk ve Moğol halk edebiyatında, atların gökler âlemindeki güneş ülkesinden gönderildiğine inanılmaktadır. Batı Türkistan’da, Soğd kabilelerinin efsanelerine göre bunların Mazdeist tapınaklarında gökten düşmüş ve bakırdan yapılmış bir at bulunurdu. Bu at, yarıya değin toprağa gömülmüş durumdadır, yılbaşında (haziran) nehirden bir altın at çıkar ve bu tapınaktaki ata karşı kişner.”¹³ “Atın gök menşei bugün Anadolu’da da yaşamaktadır. Iğdır’ın Bayat Köyü’ndeki bir rivayete göre at gökten inmiş; ağzı büyükmüş; insan yiyen bir hayvanmış; bir gölde su beygiri ile çiftleşmiş ve bugünkü atlar meydana gelmiştir. Sudan çıkan bu at motifi bugün Anadolu’da yaşamaktadır.”¹⁴ “Kars’ın Subatan Köyü’ndeki bir rivayete göre dünya, vaktiyle sularla kaplıymış; sonraları sular çekilince, atın ön ayakları gayet büyük iki tırnaklı ve yüzmeye elverişli yüzgeçleri olan ecdadı karada kalmış ve iklim şartları değişince bugünkü şeklini almıştır.”¹⁵

“Battal Gazi Destanı’nda, Malatya Bey’i Hüseyin Gazi’nin avda yakalamak istediği geyik bir mağaraya kaçar. Hüseyin Gazi avını bulmak için mağaraya girdiği

¹² Demirel, age., s.76-77.

¹³ Gökyay, age., s.CDXXX.

¹⁴ Elçin, age., s.503.

¹⁵ Elçin, age., s.505.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/2 Spring 2008*

sırada sarı bir atla karşılaşır. Gaipten gelen bir nida, ata itaat etmesini söyler. Bu at, Aşkar'dır."¹⁶

Zengin bir kültüre sahip olan Türk milleti yüzyıllar boyunca, yaşadığı hayatın tabiatını yakından tanımıştır. Türk'ün yaşadığı topraklarda dağlar, ovalar, göller, ırmaklar, mağaralar çeşitli sebeplerle kültür hayatına girmiştir. Göktanrı inancını benimseyen Türkler ata çok değer verdikleri için atın; gökten, dağdan, yelden, sudan mağaradan gelen kutsal varlık olduğuna inanmışlardır.

"Çin kaynaklarında, Hunların Asya'nın en cins en uzun koşan atlarını yetiştirdikleri kaydedilmiştir. Cins atına binen Mete'ye kimse yetişemezdi. Mete'nin babası Tuman öldükten sonra Tung-hu'lar Mete'ye bir elçi göndererek, babasının yorulmadan 1.000 mil koşan ünlü atını kendilerine vermesini istemişlerdir.

Manas'ın atına kimse yetişemezdi;

Manas Manas olanda

At üstüne konanda,

Onun ak-kula renkli, soylu güzel atına, hiç kimse yetişemezdi. Onun ak zırhlarına hiçbir ok batmaz idi..."¹⁷

"At, maddi ve askeri kudret dışında edebiyatın, sanatın adet ve ananelerin de teşekkülünde dolayısıyla yer tutmuştur. Yuğlarda, şölenlerde, sünnetlerde, evlenmelerde, teamül hukukunda, yer ve insan adlarında, sporda, temsili oyunlarda, tezyini ve plastik sanatlarda, efsanelerde tesiri görülen at, güzelliği, tenasübü, kuvveti, sürati, tahammülü ve insancıl hususiyetleriyle Türklerin gönüllerini fethetmiş bir varlıktır. Bu varlık, nadir ve nadide mücevherler gibi asırlarca bir armağan konusu olmuştur.

Göktürk Hakanı Bilge'nin (ölümü:734) cenaze merasimine iştirak eden Bukag Tutuk'un armağanları arasında iyi cins atlar da vardır. Yine Büyük Selçuklu

¹⁶ Elçin, age., s.504.

¹⁷ Demirel, age., s.77.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/2 Spring 2008*

Devleti'nin ilk hükümdarı Tuğrul Bey bir Emir ile harp eder (X.asır ortaları); Emir kalenin birine iltica mecburiyetinde kalır, sonunda aman diler, Çağrı Bey'e bütün takımları birlikte 1000 at verir."¹⁸

Savaşçı, kahraman bir millet olan Türk insanı, Orta Asya'nın bozkırlarında yorulmak bilmeyen atlar yetiştirmişlerdir. Türkler tarih boyunca hareketli, atılgan bir millet olarak görülmüştür. Yurdunu savunmak, akınlar düzenlemek, devletler kurmak gibi büyük olayların arkasında Türklerin yiğitliği görülmektedir. At ölüm törenlerinde, spor yarışmalarında, eğlencelerde insanın sosyal hayatında önemli bir yer teşkil etmiştir. Türkler "At ölür meydan kalır, yiğit ölür şan kalır" düşüncesiyle hareket etmişlerdir. Atlar devlet adamlarının arasında en değerli hediye olarak da görülmüştür.

"Türklerin hayatında atın yeri başka hiçbir varlıkla ölçülemeyecek denli büyük ve önemli olmuştur. At, bu dünyada yalnız onun silah arkadaşı olduğu değil, öldükten sonra da öteki dünyada her bakımdan kendisinden yararlanacağına inandığı için ayrı ve eşsiz bir değer taşımaktadır. Bundan dolayı atın türlü ilgilerle inançlarda, efsanelerde, destanlarda, halk edebiyatında, deyimlerde ve atasözlerinde, kısacası hayatın her dönemecinde karşımıza çıkmasını olağan karşılamak gerekir.

Alp Ertunga'nın Erge at andak kim gökte ay (Gökte ay nasıl bir süs ise, erkek için de at öyle bir süstür) sözü, ata, Türk'ün en eski destan kahramanı tarafından verilmiş bir değer beratıdır.

Divan-ü Lügat-it Türk'te yund eti yıbar (at eti misk gibi kokar) denmektedir. At eti pişirildikten sonra soğumaya bırakılır, o zaman bu etten misk gibi bir koku gelir.

Bamsı Beyrek zindandan çıkıncaya dek on altı yıl kendisini bekleyen atına:

At demezem sana

Kardeş direm

¹⁸ Elçin, age., s.519.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/2 Spring 2008*

Kardaşımdan ileri

Derken bütün Türklerin ağzından konuşmuş oluyor.”¹⁹

Türk destan ve efsanelerinde atın kişilik kazandığı görülür at insan gibi zeki ve anlayışlıdır. Kahramanların ölümünde at onların sadık bir arkadaşıdır. Türklerle ilgili yazılan destanlarda at, sahibinin en yakın arkadaşı, değerli varlığı ve zafer yoldaşdır.

Türkler atın etinden ve sütünden yararlandıkları gibi, atı sadık dost, kardeşten ileri bir varlık olarak görmüşlerdir. At etinin kokusu Türkler için misk kokusu gibidir.

“Çok eski çağlardan bu yana Türkler ata büyük değer tanımışlardır. Lena nehri üst boyları kazılarında bulunan heykellerdeki at tasvirlerinde savaş atları, kahraman binicisine göre daha iyi giydirilmiş ve süslenmiştir. Savaşlarda atlara ölümden veya yaralanmadan korumak için zırh giydirdikleri gibi, kahramanlar atlarının boyunlarına at ve yaban öküzü kuyruğu takarak onları süslerler.

Bundan başka atların boynuna kıymetli taşlardan yahut arslan tırnağı veya muska gibi büyü tesiri olan şeylerden meydana gelmiş boyunluklar asıldığını ve buna da ‘muncuk’ dendiğini Divan-ü Lugat-it Türk yazmaktadır. Alplerin, atlarının kuyruklarını ipekle ördüklerini yine Kaşgarlı Mahmut’tan öğreniyoruz.”²⁰

Türkler ata değer verdiklerinden ve at en önemli ulaşım aracı olduğundan, atı korumak için zırh giydirmişlerdir. Savaştan önce alplar tarafından at yarışları düzenlenir, savaştan sonra da at en değerli hazinelerden sayılırdı. Aynı zamanda atı nazardan korumak için boncuk dedikleri bir aleti atların boyunlarına asmışlardır ve atı süslemişlerdir. At, Türk milletinin bayrak gibi adeta sembolü olmuştur.

¹⁹ Gökyay, age., s.CDXXVI.

²⁰ Gökyay, age., s.CDXXVII.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/2 Spring 2008*

“Atlara verilen önem ve değer dolayısıyla onlara özel mezarlar da yaptırılmıştır. İlkın Rumeli’ye geçen Süleyman Paşa’nın Bolayır’da, Gelibolu yarımadasının her iki yanında denizi gören güzel bir türbesi vardır. Bu türbenin içinde kendisi, lalası ve atı, yeniden fütuhata çıkacakmış hissini veren haşmetli bir sadelik içinde yatmaktadır. II. Osman Sisli Kır adındaki atı ölünce, onu Üsküdar’da Kavak Sarayı’na gömmüş, bir mezar yaptırarak başına ölüm tarihini gösteren bir de taş diktirmiştir. Bu taşta ‘Sisli Kır At mezarı’ ve ‘At taşı’ diyorlar ve sancılı hayvanları getirip burada gezdiriyorlar.”²¹

“Yas, ölü aşısı ve gömme törenlerinde atın önemli bir yeri vardır. Ölüyü atı ile birlikte gömmek, Türklerde çok eski bir adettir. Dede Korkut kitabında, Beyrek ölürken ‘yiğitlerim yerinizden örü-durun, ağboz atumun kuyruğunu kesün’ diye vasiyet ediyor. Onun ölümü üzerine Oğuz’un kaza benzer kızı, gelini ağ çıkardı, kara giydi, ağboz atının kuyruğunu kestiler denmektedir.”²²

Türklerin ata karşı besledikleri sevgi, dini inançlarına da yansımıştır. Türkler atı o kadar çok sevmişlerdir ki, at öldükten sonra mezar bile yapmışlardır. Çünkü at bu milletin en sadık dostu olarak görülmüştür. Hemen hemen bütün Türk tarihinde bunu görmek mümkündür. Eski Türk geleneklerinde yiğitler öldükten sonra atı ile gömülmüştür.

“Atkuyruğu, “bir savaş sembolüdür”: Çünkü Türkler ile Türk askeri, her zaman atı ile birliktedir. “At, askerin ikinci eşi ve karısı gibi idi”. Yani bir asker savaşta ölürse, -normal ölümden de böyle yapılırdı-, hemen atının kuyruğu kesilerek, dullama verilirdi. Böylece yiğidin ölümüyle, atı da dul kalmış olurdu: 1. Ayrıca bu iş, şehit olma dileğinin bir sembolü idi. Alparslan’ın savaşta önce atının kuyruğunu kesmesi, bu dilek ve sembolün başka bir örneğidir. 2. “Mezar üzerindeki atkuyruklu tuğ”, ölen kişinin atının dullanarak, yani atının kuyruğu kesilerek, mezarının üzerine asılmasıdır. 3. “At boynundaki atkuyruklu püskül”, savaşta ölmüş eski atının kuyruğundan başka bir şey değildi. 4. “Mızrak ucundaki

²¹ Gökyay, age., s.CDXXVII- CDXXVIII.

²² Gökyay, age., s.CDXXVII-CDXXIX.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/2 Spring 2008*

atkuyruğu”: Savaşa giren asker, atını kuyruğunu keserek dullar ve böylece önceden ölmeye hazırlanmış olurdu. Görülüyor ki Türklerde tuğ, sadece bir yak öküzü kuyruğu veya hakanlık sembolünden ibaret bir konu değildi. Atkuyruğu ile bayrak yapma dileği, Türk halk kitlelerinin çok derin duygu, dilek ve geleneklerine dayanıyordu. Bu da atlı kavimlerin hayat ve varlıklarından doğuyordu.”²³

“İsmail Şıhlı'nın 'Deli Kür' adlı romanında düşmanları, Çahandar Ağa'nın atının kuyruğunu keserler. Ağa bu olaydan kimsenin haberi olmasın diye atını öldürür. Kür Çay'ına atar. Atın öcünü bu işi yapanlardan alır.”²⁴

“Koroğlu atını kaybettiği zaman, yiğitleri ona kızar, terketmeye kalkışır. Çünkü o en değerli varlığını kaybetmiştir. Yine destanın sonunda, kır atı ölünce Koroğlu kendini savunmaya kalkışmaz, çünkü kır attan sonra ona hayatı gerekli değildir; başını katillere uzatır.”²⁵

Kahraman bir millet olan Türklerin savaşında alp öldüğü zaman, atın kuyruğu kesilirdi, ata, bir nevi dul bir kadın olarak bakılırdı. Ya da sahibi ile birlikte mezara gömülürdü. At eğer savaşta sahibinden önce ölürse, alp için bu dünyanın artık hiçbir önemi yoktur düşüncesi oluşuyordu. Alpin toplum için de alnın ak olması at ile vasıflandırılmıştır.

“Kurban Olarak At: Şamanlıkta, kurban sunulmadan ayin ve tören yapılmaz, kanlı kurbanların en önemlisi de at kurbanıdır. En makbul kurban erkek hayvan olur. Oğuzlar türlü vesilelerle verdikleri toylarda 'attan aygır, deveden buğra ve koyundan koç' kırdırılmışlardır. Bu motif Kırgız-Kazak destanlarında da görülür. Dudar Kız hikâyesinde, Tanrı'dan çocuk dileyen zengin 'attan aygır, sığırdan buğra, koyundan koç, keçiden teke' kurban ediyor. Kazak-Kırgız folklorunda töbel baytal (alında beyaz bulunan genç kısrak) Tanrı'nın beğendiği ve ruhların hoşuna giden

²³ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C.6, T.C.Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2000, s. 318-319.

²⁴ Güllüdağ, age., s.162.

²⁵ Demirel, age., s. 81.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/2 Spring 2008*

kurbanlardan sayılmaktadır. Abakan Tatarları'nda, ölünün kırkinci günü, sahibinin ölmesi üzerine serbest kalmış olan at sürüden yakalanarak kesilir, atın eti mezar başında yendikten sonra kafası bir değneğe geçirilerek mezar höyüğünün tepesine dikilirdi. ²⁶

Yine bazı Türk toplumlarında at sahibinden kırk gün sonra kesilerek kurban olarak sunuluyordu. Atın kurban edilmesinde Tanrı'nın hoşuna gideceği düşüncesi hâkimdir.

“Abdülkadir İnan'ın verdiği bilgiye göre, Yakutlar ayı kafası bulunmadığı zaman at kafası üzerine ant içerler. Bu da Yakutların nereden geldikleri hakkında bir efsane ile açıklanır. Bu efsaneye göre Yakutların ilk ataları yarısı at, yarısı kişi şeklinde bir yaratık olup gökten inmiştir.”²⁷

“Atla Yorum: Düşte at görmek uğurdur; kır ata binmek, bu düşü görenin öleceğine alamettir. Al ata binmek, ömrün uzadığına yorulur; yağız ata binmek devlete konmaktır. Çocuğun doğacağına yakın, anası ata binerse, çocuğun yiğit olacağı söylenir; gebe kadın düşünde at görürse, çocuğun rızkı bol ve kendisi kahraman olacağına yorulur; bir atın satılması sürünün büyümesine engel olur.”²⁸

Sosyal hayatın vazgeçilmez bir varlığı olan at, Türkler için uğurlu, sadık, kardeş gibi değerlendirilmiştir.

“Dede Korkut destanlarında, kahramanın atı, gelecek felaketi ve düşmanın yaklaştığını sezer ve sahibine haber verir: Ala aygır kaçan kim yağı kokusunu alsa ayağın yere döğerdi, tozu göğe çıkardı; meğer yiğit aygır binerdi, hanum, at kulağı sak olur, çeküben oğlanı uyardı.”²⁹

Yine Türklerde; atın konuşması, sahibini düşmana karşı uyararak koruması, bilinmektedir. Bu sebepten Türkler savaşlarda daha akıllı hareket etmişler, at sayesinde düşmanın sinsi planını bozmuşlardır.

²⁶ Gökyay, age., s.CDXXX.

²⁷ Gökyay, age., s.CDXXX.

²⁸ Gökyay, age., s.CDXXX- CDXXXI.

²⁹ Gökyay, age., s.CDXXXV.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/2 Spring 2008*

Büyük Türk tarihini incelediğimizde, dünya milletlerini titreten, büyük savaşlar kazanan şanlı devletler kurmuşuz. At bu şanlı tarihin içinde önemli yerini almıştır. At, Türk'ün canlı aracı olmuştur. Bu zamana kadar at, Türk insanının en yakın dostu oldu, milletin duygu ve düşünce dünyasına girdi. Ata olan sevgi seli yüzyıllar boyunca sürerek günümüze kadar ulaştı.

“At ile ilgili atasözleri tarih boyunca yaşayarak günümüze dek geldi. Atasözlerini kapsayan hangi kaynağı açsak, at üzerine söylenmiş atasözlerinden ikisi üçü ile karşılaşırız. Bu alanda en eski kaynak da Divan-ü Lügat-it Türk olmaktadır. Divan-ü Lügat-it Türk savları içinde, bugün “Atım tepmez, itim ısırılmaz deme” diye kullandığımız atasözünün en eski biçimi olan “İt ısırmas, at tepmes time.” savı başta olmak üzere diğer savlar, hep at ile ilgili atasözlerinin eskiliğini belirtirler.

XV. yüzyıl kaynakları arasında yer alan Kitab-ı Atalar, Kabusname çevirisi, Bibliotheque Nationale'de ele geçen yazma ve daha önceki dönemin ürünü olan Dede Korkut kitabı, atla ilgili atasözleri yönünden, o çağların düşüncelerini, at sevgisini ve ata duyulan ilgiyi belirtmektedir.”³⁰ “At işlemese er öğünmez; at ayağı gülük, ozan dili çevik olur; at işler, er öğünür, yayan erin umudu olamaz; giyim kılçatasından, at çokramasından.”³¹

“Atın yemediği acı otlar bitince, bitmese daha iyi. Erin ağırlığını hafifliğini at bilir. Sert yürürken cins bir ata namert yiğit binemez.”³²

At destanlarımızda, hikâyelerimizde, atasözlerimizde, diğer hayvanlardan daha fazla dikkat çekmektedir. Türk milletinin karakter özelliklerinin içerisinde, milli değerlerin başında yiğitlik, kahramanlık, yurt sevgisi kavramları büyük önem taşımaktadır. Türk tarihine baktığımız zaman bu kavramlar at ile iç içe olup, bunları atsız düşünmek mümkün değildir.

³⁰ Aydın Oy, *Tarih Boyunca Türk Atasözleri*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 1972, s.44-45.

³¹ Gökyay, age., s.CDXL.

³² Yanar, age., s.19.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/2 Spring 2008*

“At yiğidin yoldaşı.”, “At erin kanadı.”, atasözlerinin ifade ettiği bu birlikteliğin ürünü olan tarihi Türk sosyo-kültürel bağlamlarının oluşumundaki temel aracı at teşkil etmiştir. Tarih boyunca büyük devletler kuran Türklerin dışa dönük ve canlı sosyo-kültürel hayatlarında at son derece önemli bir yer tutmuş ve bu nedenlerde atasözlerinde geniş bir biçimde yer almıştır. Atla ilgili atasözlerine, “At bulunur, meydan bulunmaz, meydan bulunur, at bulunmaz.” ve “Ata dost gibi bakmalı, düşman gibi binmeli.” verilebilir.”³³

Türk halk edebiyatı ürünleri olan destanlarda, atasözlerinde, şiirlerde atalardan kalan zengin bir at sevgisi edebiyatı vardır. At sevgisi, en güzel anlatımını atalarımızın sözlerinde bulmuştur. Türk insanını daha iyi tanımak için at ile ilgili atasözlerine bakmak gerekiyor.

“Koroğlu Destanı’nda atın yeri büyüktür. O kadar ki Koroğlu’nun meşhur Kır At’ı, bu destanda Koroğlu kadar, Ayvaz kadar büyük vazifeli bir destan kahramanıdır. Koroğlu’nun Anadolu rivayetinde bu at şöyle övülür:

İnişe gidince ceylan inişli
Yokuşa gidince keklik sekişli
Karakuş oyunlu Bozkurt bakışlı
Kız yeleli alma gözlü kır atım”³⁴

“Bazı atasözlerimiz ilk bakışta bir tekerleme gibi gözükür. Bunun da sebebi Türk milletinde şifahi kültürün güçlü oluşu sayılabilir. Bu tür atasözlerimiz içerisinde birden çok yargı vardır. Yine bu sözlerde engin Türk tecrübesi yalın bir şekilde görülür:

Deh demeden yürüyen at
Buyurmadan gören evlat
Eve girince yüzü gülen avrat
O evde var hayır bereket”³⁵

³³ Özkul Çobanoğlu, *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 2004, s.37.

³⁴ Banarlı, age., s.34.

³⁵ Yanar, age., s.25.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/2 Spring 2008*

Türk halk ozanı Karacaoğlan bir dördlüğünde yiğit ve at ilişkisini şu şekilde ortaya koyar:

“Yiğit yiğidin yoldaşı,
At yiğidin öz kardeşi.
Sağlıktır cümlenin başı,
Gamlanma gönül gamlanma.”³⁶

“İlk göçebe Türk kültüründen itibaren başlayan ve zamanla çoğalan atla ilgili atasözleri, maddi–manevi kültür, medeniyet ve kıymetlerimizi muhtelif yönlerden aksettirirler.”³⁷

Atasözlerimiz, Türk toplumunun ortak ürünüdür. At ile ilgili atasözlerimiz, Türk insanının yaşam tarzını ortaya koyması bakımında son derece önemlidir. Bu çalışmada, Türk destan ve hikâyelerinde, Kırgız, Uygur, Makedonya ve Kosova Türkçesi atasözlerinde geçen at-yiğit, at –kadın, at-dostluk, atın özellikleri vs. üzerinde durulmuştur.

At-Yiğit

“At adamdın (erdin) kanatı, aş adamdın kubatı.
At insanın (yiğidin) kanadı, aş insanın kuvveti. (Kırgız)

At başına kün tüşsö, oozdugu menen suu içet.
Er başına kün tüşsö,ötügü menen suu keçet.El başına
kün tüşsö, kıştın künü üy çeçet. At başına güneş geçse,
ağızlığı ile su içer. Yiğit başına güneş geçse, çizmesi ile su
geçer. Halk başına güneş geçse, kışın günü ev(keçe ev)
söker. (Kırgız)

At cakşısı boz bolot, er cakşısı aytkan sözgö bek
bolot. Atın iyisi kır olur, erkeğin iyisi söylediği sözü sahip
olur. (Kırgız)

³⁶ Saim Sakaoğlu, *Karaca Oğlan*, Akçağ Yay., Ankara 2004, s.390.

³⁷ Elçin, age., s.429.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/2 Spring 2008*

At eerindüü bolot, er murunduu bolot. At dudaklı olur, erkek burunlu olur.(Atta karın, yiğitte burun) (Kırgız)

At erdin kanatı. At, erin kanadıdır. (Kırgız)

At müdürülböy cer taanıbayt, er müdürülböy el taanıbayt. At (ayağı) sürçülmeden yeri tanımaz, yiğit(ayağı) sürçülmeden halkı tanımaz. (Kırgız)

At Toygon cerine kaçat, azamat tuulgun cerine kaçat. At doydugu yere kaçar, babayiğit doğduğu yere kaçar. (Kırgız)

At, mingendeki; ton, kiygendeki, ayal, tiygendeki; er, eldeki. At, binenindir; elbise, giyendir, kadın, evlenenindir; yiğit, halkındır. (At binenin kılıç kuşananın) (Kırgız)

Attı arıganda kör, cigitti karıganda kör. Atı zayıfladığında gör, yiğidi kocadığında gör. (Kırgız)

Attı aşuuda sına, erdi alaamatta sına. Atı geçitte sına, yiğidi afette sına. (Kırgız)

“Baspas at, ötpös bıçak, erd, tez karıtat. Yürümeyen at, kesmeyen bıçak, yiğidi tez yaşlandırır.”³⁸ (Kırgız)

“Cılkı, beren; cılkını bakan, eren. At sürüsü, yiğittir; at sürüsüne bakan, merttir. (Kırgız)

“Corgo coldu arbitat, çokçuluk erdi karıtat. Yorga(at) yolu uzatır,yoksulluk eri yaşlandırır.”³⁹ (Kırgız)

“At-er kişiğe kanat. At yiğide kanattır. (Uygur)

At oruqluқта, er(hotun) géripliқта. At zayıflıқта, yiğit (kadın) gariplikte.(At arıklıқта, yiğit gariplikte) (Uygur)

At ölse, égiri qalar, adem ölse, éti. At ölse, eyeri kalır, insan ölür şan kalır. (Uygur)

Atni yapanda körme, erni çapanda. Atı bozkırda görme, yiğidi paltonun içinde.”⁴⁰ (Uygur)

³⁸ Ülkü Çelik Şavk, *Kırgız Atasözleri*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay., Ankara 2002, s, 29-30-31-32-33-37-57.

³⁹ Çelik Şavk, *age.*, s, 103-107.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/2 Spring 2008*

“Kuş kanatin, er atin. Kuş kanadıyla, erkek atıyla.”⁴¹(Uygur)

“At Ali’nin, şan Veli’nin. At Ali’nin şan Veli’nindir.

(Makedonya-Kosova)

At binenin, kılıç kuşananındır. At binenin kılıç kuşananındır. (Makedonya-Kosova)

At ölür nali kalır, insan ölür nami kalır. At ölür namı kalır, insan ölür şanı kalır. (Makedonya-Kosova)

At ülür meydan kalır, yigit ülür şan kalır. At ölür meydan kalır, yigit ölür şanı kalır.”⁴²(Makedonya-Kosova)

At-Kadın

“At alsañ minip al, ayal alsañ süyüp al. At alarsan binip al, eş alacaksan sevip al. (Kırgız)

At kaçagan bolgon soñ, aştan, toydon kalgan soñ, külüktüğü ne payda. Katınıñ sulu bolgon soñ, arkırap betten algan soñ, suulugu ne payda. At azgın olduktan sonra, aştan, ziyafetten(seni) alıkoyduktan sonra, yürüklüğünden ne fayda. Karın güzel olduktan sonra, haykırıp yüze saldırdıktan sonra, güzelliğinden ne fayda. (Kırgız)

At sıylabas cigittin,cööçülük bereer sazayan.Er sıylabas katındın, tulçuluk bereer sazayın. Ata hürmet etmeyen yiğidin, yayan kalma verir cezasını. Kocasına hürmet etmeyen kadının, dul kalma verir cezasını. (Kırgız)

At sıylagan cöö basbayt (kalbayt),er sıylagan eşikte catbayt. Atı sayan yayan yürüyemez (kalmaz),kocasını sayan eşikte yatmaz. (Kırgız)

⁴⁰ Kurtuluş Öztopçu, *Uygur Atasözleri ve Deyimleri*, Doğu Türkistan Vakfı Yay., İstanbul 1992, s, 98-99-100-102.

⁴¹ Öztopçu, age., s, 283.

⁴² Hamdi Hasan, *Makedonya ve Kosova Türklerince Kullanılan Atasözleri ve Deyimler*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1997, s.30-31.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/2 Spring 2008*

At uyatı, satuu, kız uyatı, tartuu. At utancı, satılmak, kız utancı hediye olarak verilmek. (Kırgız)

Attın körkü calında, kızgın körkü çağında. Atın güzelliği yelesinde, kızın güzelliği saçında.”⁴³ (Kırgız)

“Caman attı mingençe, cöö cürgön artık. Caman katın algança, boydok cürgön artık. Kötü ata binmektense, yayan yürüyen yeğdir. Kötü kadın almaktansa, yalnız yaşamak yeğdir.”⁴⁴ (Kırgız)

“At alsañ ay kéñeş, hotun alsañ yil kéñeş. At alsan bir ay danış (düşün), kadın alsan bir yıl danış (düşün). (Uygur)

At alsañ, yékindin al, hotun alsañ, yirağtin al. At alsan, yakınsan al, kadın alsan (evlensen) uzaktan al. (Uygur)

At atadin bala anadin. At babadan, çocuk anneden. (Uygur)

Atniñ yamini-ala, hotunniñ yamini-bala. Atın kötüsü ala renkli, kadının kötüsü bela olur. (Uygur)

Atniñ yamini tepkek, hotunniñ yamini bergek. Atın kötüsü çifte atanı, kadının kötüsü ise müsrif olanidir. (Uygur)

“Héyt küni hotun alma, yamğur küni at. Bayram günü kadın alma, yağmurlu günde at alma.”⁴⁵ (Uygur)

“At alırsen taydan, kız alırsen soydan (al). At alırsan taydan, kız alırsan soydan (al).”⁴⁶ (Makedonya-Kosova)

At-Dostluk

“At alsañ, dosuñ menen keñeş, koy alsañ, koñşuñ, menen keñeş. At alırken, dostun ile danış, koyun alırken, komşun ile danış. (Kırgız)

⁴³ Çelik Şavk, age., s, 29–31–32–33–39.

⁴⁴ Çelik Şavk, age., s, 91.

⁴⁵ Öztöpcü, age., s, 97–102–195.

⁴⁶ Hasan, age., s, 30.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/2 Spring 2008*

At ayagan arıbayt, aş ayagan carıbayt. At koruyan yorulmaz, aş koruyan doymaz. (Kırgız)

Atıñ barda cer(col) tanı, atañ barda el(dos) tanı. Atın varken yer(yol) tanı, baban varken halk(dost) tanı. (Kırgız)

Cakşı atıñdan ayrılğança, caman közüñdön ayrıl. İyi atından ayrılacağına, kötü gözünden ayrıl. (Kırgız)

Cakşı attın tişin açpa, cakşı adamdın caşın suraba. İyi atın dişini açma, iyi insanın yaşını sorma."⁴⁷ (Kırgız)

"Étiñ öldi – atañ öldi. Atın öldü, baban öldü.(Uygur)

Atlıkka yayaq dost emes. Atlıya yaya dost değildir."⁴⁸ (Uygur)

"Üç nimesin vapa yok; bir hotun, bir at, bir piçak. Üç şeyden vefa yoktur; biri kadın, biri at, biri de bıçak."⁴⁹ (Uygur)

"Ata dost gibi bak, düşman gibi bin. (Makedonya-Kosova)

Atına bakan ardına bakmas. Atına bakan arkasına bakmaz."⁵⁰ (Makedonya-Kosova)

At-Toplum

"At arıtmak arzan, curt arıtmak kımbat. Atı temizlik kolay, yurdu temizlemek güç. (Kırgız)

At azgını corgo, adam azgını moldo. Atın azgını yorga, insanın azgını molla. (Kırgız)

At baspagan cerdi tay basat. Atın basmadığı yere tay basar. (Kırgız)

At boluuçu kulundun, müçösünön belgilüü. Kişi boluuçu balanın, kirpiginen belgilüü. (Kırgız)

⁴⁷ Çelik Şavk, age., s, 29–37–81–82.

⁴⁸ Öztopçu, age., s,101–103.

⁴⁹ Öztopçu, age., s,311.

⁵⁰ Hasan, age., s, 30–31.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/2 Spring 2008*

At olacak kulun, uzuvlarından belli. Adam olacak çocuk, kirpiğinden belli.(Adam olacak çocuk bakışından bellidir.) (Kırgız)

At caşarıp kunan bolboyt, er (adam) caşarıp ulan bolboyt. At gençleşip tay olmaz, erkek (insan) gençleşip delikanlı olmaz. (Kırgız)

At keçken suu dep, ayuu içet, koy keçken suu dep, börü içet. At geçmiş su deyip, ayı içer, koyun geçmiş su deyip, kurt içer. (Kırgız)

At kişeneşip tabışat, adam süylöşüp tabışat. At kişeneşerek anlaşır, insan konuşarak anlaşır.(Hayvan koklaşa koklaşa, insan konuşa konuşa anlaşır.) (Kırgız)

At kuyrugun karmasañ, özöndön ötüörsün. İt kuyrugun karmasañ, suuga çögörsün. (Kırgız)

Atkuyruğuna tutunsan, nehirden geçersin. İtkuyruğuna tutunsan, suya batarsın. (Kırgız)

Attı takalagança, coldu bakala. Atı nallamaktansa, yolu iyi seç. (Kırgız)

Attın camanı akırdı bulgayt, uydun camanı kazıktı bulgayt, ayaldın camanı atıñdı bulgayt, erdi camanı eldi bulgayt. Atın kötüsü yemliği kirletir, ineğin kötüsü kazığı kirletir, kadının kötüsü adını kirletir, erin kötüsü halkı kirletir. (Kırgız)

Attın corgosu kızık, tondun torkosu kızık, kozunun sorposu kızık, çaydın kızılı kızık, suusundun tunugu kızık, tördün töböüsü kızık, ayaldın sulusu kızık. Atın yorgası zevkli, elbisenin ipeklisi zevkli, çayın kızılı zevkli, içeçeğin durusu zevkli, evin başköşesi zevkli, kadının güzeli zevkli. ⁵¹(Kırgız)

“At algiçe oğur sal. At almadan ahırı hazırla.
(Uygur)

At aşkağ, yol tayğak, yük égir menzil yırağ. At aksak, yol kaygan, yük ağır menzil uzak. (Uygur)

At kişnişip tēpişar, adem sözlişip tonuşar. Atlar kişneyip buluşur, insanlar konuşup tanışır. (İnsanlar konuşa konuşa, hayvanlar koklaşa koklaşa) (Uygur)

⁵¹ Çelik Şavk, age., s, 29–30–31–32–38.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/2 Spring 2008*

At ölse, itniñ toyi bolidu. At ölse, köpeğin düğünü olur. (Uygur)

At yötelse, oğur sal, kala yötelse, pıçaq sal. At öksürse, ahır yap, inek öksürse, bıçak vur. (Uygur)

Étiñ at bolğiče öziñ mat bolursen. Atın at oluncaya kadar, kendin mat olursun. (At at oluncaya kadar, sahibi mat olur) (Uygur)

Atni at saklaydu, açni aç. Atı at korur, açı aç. (Uygur)

Atni çanida sina, erni seperde. Atı koşumda dene, insanı yolculukta.”⁵² (Uygur)

“Tayni baqsañ at bolidu, bõrini baqsañ yat bolidu. Taya baksan at olur, kurda baksan düşman(yabancı) olur.”⁵³ (Uygur)

“At, avrat ve saat emanet olmaz. At, kadın ve saat emanet olmaz. (Makedonya-Kosova)

At süre süre, insan güre güre ügrenir. At süre süre, insan göre göre öğrenir. (Makedonya-Kosova)

Beygiri nallanırken görmüş, kurbağa da ayakını kaldırmış. Beygiri nallanırken görmüş, kurbağa da ayağını kaldırmış.”⁵⁴

(Makedonya-Kosova)

At-Eşek

“At arpa cese, eşek kulagin salat. At arpa yese, eşek kulağını (yere) salar.(Kırgız)

At darbısa, eşek koşo darbiyt. At koşsa, eşek de beraberinde koşar. (Kırgız)

Attı körse eşektin ayagı talıyt. Atı görünce eşeğin ayağı uyuşur. (Kırgız)

⁵² Öztıpçu, age., s, 97-99-100-101.

⁵³ Öztıpçu, age., s, 297.

⁵⁴ Hasan, age., s, 30-33.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/2 Spring 2008*

Attı takalasa, eşek bütün kötöröt. At nallanırken eşek bacağını kaldırır.(Ata nal çakıldığını görmüş, kurbağa ayaklarını uzatmış.)”⁵⁵ (Kırgız)

“At eşektin tuğarmu, eşek atın ozarmu? At eşekten doğar mı, eşek atı geçer mi? (Uygur)

At hérip kalsa, bir piçak, eşek hérip kalsa, bir çöçek konaş. At yorulup kalsa, bir bıçak, eşek yorulup kalsa, bir tas mısır. (Uygur)

At ornığa eşek bağlima. Atın yerine eşek bağlama. (Uygur)

At tapkıçe, eşek min. At bulana kadar eşeğe bin. (Uygur)

Atni taķilisa, eşek putini kötriptu. Atı nallasan, eşek ayağını kaldırır. (Uygur)

Atniñ biñzisini sayda kör, eşekniñ biñzisini layda kör. Atın gücünü çölde gör, eşeğin gücünü çamurda gör. (Uygur)

Atniñ nohtisi eşekke toğri kelmeptu. Atın yuları eşeğe uymaz. (Uygur)

Atniñ tepkini har emes, eşekniñ tepkini har. Atın tepeni kötü değildir, eşeğin tepeni kötüdür. (Uygur)

Atķa küçi yetmey, égerni uruptu. Ata gücü yemeyince, eđerine vurur. (Eşeđine gücü yetmeyen semerini döver).”⁵⁶ (Uygur)

“İkki at tépişsa, eşek yéķin kelmes. İki at tepişince, eşek yakınlarına gelmez.”⁵⁷ (Uygur)

“At pazarında eşek anırmaz. At pazarında eşek aranmaz. (Makedonya-Kosova)

Attan düşene yorgan düşek, eşekten düşene kazma kürek. Attan düşene yorgan döşek, eşekten düşene kazma kürek. (Makedonya-Kosova)

⁵⁵ Çelik Şavk, age., s, 29–30–37–38.

⁵⁶ Öztopçu, age., s, 98–99–100–101–102–103.

⁵⁷ Öztopçu, age., s, 205.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/2 Spring 2008*

Beycirden düşene yorgan düşek, eşekten düşene çapa çürek. Beygirden düşene yorgan döşek, eşekten düşene çapa kürek.”⁵⁸(Makedonya-Kosova)

Ata binmek

“At bolguça (tabılğıça) ayak ıloo. At bulununcaya kadar ayaklar binektir. Yayanın atı çarık.(Kırgız)

At kadrın mingen bilet, mılık kadrın aktan bilet. Atın kadrini binen bilir, tüfeğin kadrini atan bilir. (Kırgız)

Atka cöö cete albayt. Ata yaya yetişemez. (Kırgız)

Attan tüşsön da erden tüşpö. Attan düşsen de eyerden düşme. (Kırgız)

Attuuga cöö cete albayt, eköönö biröö bata albayt, eki at mingen keç kalbayt. Atlıya yaya yetişemez,(ikiye) karşı bir cüret edemez, iki ata binen geç kalmaz. (Kırgız)

Attuunu körsö, cöönün ayağı talıyt. Atlıyı görünce,yayanın ayağı uyuşur.”⁵⁹ (Kırgız)

“Corgo mingenge coldoş bolbo. Yorga binene yoldaş olma. (Kırgız)

Corgo mingen coldoşunan ayrılrat, köp çaşagan kurdaşınan ayrılrat. Yorga ata binen, yoldaşından ayrılır, çok yaşayan yaşitlarından ayrılır.”⁶⁰ (Kırgız)

“At ayığan at miner. Atın kadrini bilen, at biner. (Uygur)

At égisini tonuydu. At sahibini tanır.(At binicisini tanır). (Uygur)

At éginisini at keynige mingestirmeptu. Atın sahibini atın terkisine bindirmemiş. (Uygur)

At mingen yayakça baqmas. At binen yayaya kalmaz. (Uygur)

⁵⁸ Hasan, age., s, 30–31–33.

⁵⁹ Çelik Şavk, age., s, 30–31–37–39.

⁶⁰ Çelik Şavk, age., s, 107.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/2 Spring 2008*

At minse, atisiğa bakmaptu. Ata binse babasına bakmaz.(Ata binen Türk atasını tanımaz).⁶¹ (Uygur)

“At binene, kürk giyene yakışır. (Makedonya-Kosova)

At bine bine, insan göre göre. (Makedonya-Kosova)

Ata binmeden ayaklarını sallama. Ata binmeden ayaklarını sallama.⁶² (Makedonya-Kosova)

Atlı

“Atka cöö cete albayt. Ata yaya yetişemez. (Kırgız)

Calı barda calıngan, caman attın belgisi. Yelesi varken yalvaran, kötü at belirtisidir.⁶³ (Kırgız)

“Éti yoğniñ ceni yoğ. Atı olmayanın canı yok. (Uygur)

Éti yoğniñ puti yoğ. Atı olmayanın ayağı yok.⁶⁴ (Uygur)

“Atına bakan ardına bakmas. Atına bakan arkasına bakmaz.⁶⁵ (Makedonya-Kosova)

Atların cinsleri ve özellikleri:

At oonagan cerde tük kalat, ayran tögülgön cerde cuk kalat. Atın debelendiği tüy kalır, yoğurdun döküldüğü yerde bulaşık kalır. (Kırgız)

At, baspagan degen cerin üç basat. At, basmayayım dediği yere üç kez basar. (Kırgız)

“Atı cakşı azamat, kaçsa kutulat, kusa cetet. Atı iyi(olan) babayığit, kaçsa kurtulur, kovsa yakalar. (Kırgız)

Attı meenet çırmasa, ayagınan basınat. Atı ıstırap sarınca, aksamaya başlar. (Kırgız)

⁶¹ Öztöçü, age., s, 98–99.

⁶² Hasan, age., s,30.

⁶³ Çelik Şavk, age., s, 37–90.

⁶⁴ Öztöçü, age., s, 100.

⁶⁵ Hasan, age., s, 31.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/2 Spring 2008*

Attı açuusu kulagınan bilinet, ittin açuusu kurugunan bilinet. Atın öfkesi kulağından bilinir, itin öfkesi kuyruğundan bilinir. (Kırgız)

Aygır boloor kulundan, caak eti çoñ bolot. Aygır olacak kulunun çene eti büyük olur. (Kırgız)

Aygır köpsö,(üyrün)besin kacıyt, han köpsü, elin talayt. Aygır şişinse,(sürüsünü)kısrağını bıktırır, han şişinse, halkını talan eder. (Kırgız)

Aygır salsañ ündüüdön sal, koçkor salsañ, cündüüdön sal. Aygır koyacaksan,sesliden koy,damızlık koç koyacaksan,yünlüden koy. (Kırgız)

Aygır uçunsa at bolot, at uçunsa et bolot. Aygır hastalanınca at olur, at hastalanınca et olur.”⁶⁶ (Kırgız)

“Cakşı atka bir kamçı, caman atka miñ kamçı, cakşı kişiğe bir söz, caman kişiğe miñ söz. İyi ata bir kamçı, kötü ata bin kamçı, iyi kişiye bir söz, kötü kişiye bin söz.”⁶⁷ (Kırgız)

“At ayığını tay basidu(~basar).(At ayağını tay basar). (Uygur)

At bolsa yultuzniñ kériği nime. At varsa, (yol bulmak için) yıldıza ne gerek var? (Uygur)

At ceñge yaralğan. At savaş için yaratılmış. (Uygur)

At eginigan yerde tük kalidu. Atın ağnadığı yerde tüy kalır. (Uygur)

At göşi kırık yıl kalğan ağriğini kozğaydu. At eti kırk yıllık hastalığı iyi eder. (Uygur)

At oruk bolsimu, yéğir bolmisun. At zayıf olsa da yağır olmasın. (Uygur)

At semirse, égisini téper. At semirince, sahibini teper. (Uygur)

At yatka kişnimes. At yabancıya kişnemez. (Uygur)

⁶⁶ Çelik Şavk, age., s, 32–33–37–38–41.

⁶⁷ Çelik Şavk, age., s, 81–82.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/2 Spring 2008*

Étin harsa, döñge çap. Atın yorulursa, bayıra sür. (Uygur)

Étin yahşi bolsa, kaçma nime kérek. Atın iyiyse, kamçı neye gerek. (Uygur)

Étiñni kaçma bilen haydima, yem bilen hayda. Atını kamçı ile haydama, yemle hayda. (Uygur)

Étiñni tepmeydu dime, hotunuñni bérmeýdu dime. Atını tepmez deme, karını vermez (müsriflik etmez) deme. (Uygur)

Atni tepmeydu dime, iştni çışlimeýdu dime. Atı tepmez, iti ısırılmaz deme. (Atın tepmezi, itin kapmazı olmaz.) (Uygur)

Atniñ obdani boz, erniñ obdani taz. Atın iyisi boz, adamın iyisi kel olur. (Uygur)

Atniñ huyini égisi biler. Atın huyunu sahibi bilir. (Uygur)

Atқа mingeşme, kéyin қоñum ағриди dime. Atın sağrısına binme,(bindikten) sonra da kıçım ағриди deme. (Uygur)

Attin қорқсаñ, yéқin kemle. Attan korkuyorsan, yanına yaklaşma. (Uygur)

Atañ barda dost izde, étiñ barda yol. Baban varken dost iste, atın varken yol. (Uygur)

Ayğir kaçsa, üyüridin tap. Aygır kaçsa, yilkısından bul.⁶⁸ (Uygur)

“Қэри at yoldin адаşmas. Yaşlı at yoldan çıkmaz (yolunu kaybetmez). (Uygur)

Қилиğini bilmigen atniñ yeniğ barma. Huyunu bilmediğın atın yanına gitme.⁶⁹ (Uygur)

“Ürkigek at héç nerse tapalmisa tézigidinmu үрküди. Ürkek at үркек bir şey bulamazsa tezeğinden үркер. (Uygur)

Yahşi atқа bir қамча, yaman atқа miñ kamça. İyi ata bir kamçı, kötü ata bin kamçı. (Uygur)

⁶⁸ Öztöpçü, age., s, 98–99–100–101–102–103–104–109.

⁶⁹ Öztöpçü, age., s, 275–276.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/2 Spring 2008*

Yahşi atқа қамча لازم емес. İyi ata kamçı لازم değildir. (Uygur)

Yahşi atıñni satğıçe atıñni sat. İyi atını satmaktansa, babanı sat.”⁷⁰ (Uygur)

“At yavrusi at olur. At yavrusu at olur.(Makedonya-Kosova)

Boş torbaale at tutulmas. Boş torba ile at tutulmaz.”⁷¹

(Makedonya-Kosova)

At-Eyer

“At kiçine bolso da, erdik orun tabılat. At küçücük olsa da, eyerlik yer bulunur.(Kırgız)

At suragan korduk emes, eer-tokum suragan koyduk. At istemek horluk değil, eyer takımı istemek horluk. (Kırgız)

Atına caraşa eeri. Atına göre eyeri. (Kırgız)

Atıñ cakşı bolso,coldun araagı, Uuluñ cakşı bolso, köñül çıragı. Atın iyi ise, yolun uzağı(hoştur),oğlun iyi ise, gönlün nuru(dur).”⁷² (Kırgız)

“At tapğıçe iger tap. At bulmadan eyer bul. (Uygur)

Étiñdin ayrılsañ, ayrıl, iger-toķumuñdin ayrılma. Atından ayrılсан ayrıl, ama eyer ve koşumundan ayrılma. (Uygur)

Atni satsañ, yüğini қalar. Atı satsan, dizgini kalır. (Uygur)

Atniñ körki-éger-toķum. Atın güzelliği eğer ve koşumu. (Uygur)

Attin çüşse, üzeñgidin çüşmeptu. Attan inse bile, üzengiden inmez.”⁷³ (Uygur)

⁷⁰ Öztopçu, age., s, 312–313.

⁷¹ Hasan, age., s, 30–36.

⁷² Çelik Şavk, age., s, 31–32–37.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/2 Spring 2008*

“Beygir uzdasız istediği yere gider. Beygir dizginsiz istediği yere gider.(Makedonya-Kosova)

Beygirini veren yularını da verir. Beygirini veren yularını da verir.”⁷⁴ (Makedonya-Kosova)

SONUÇ

Engin bir kültüre sahip olan Türk atasözleri, milli kimliğimizi yansıtan, lehçe, şive farkı gözetmeksizin bütün Türkleri birleştiren önemli bir kaynaktır. Türk milletine ait atasözleri taşıdıkları iletiler itibariyle, sosyal değerleri taşıyıp aktararak birlik ve beraberliği sağlayan önemli sözlerdir. Bu değerli Türk atasözlerinin sıkı bir şekilde araştırılıp incelenmesi, kültürümüzün zenginliğini ortaya koymasından dolayı son derece önemlidir. Türk dünyasında yaşayan, edebiyatımızda yer alan atlarla ilgili atasözlerimize baktığımızda bunların yaşantımızın birer parçası olduğu görülür. Bizler atalarımızın bu kıymetli sözlerini ve kültürümüzün zenginliğini doğru anlarsak düşüncelerimizi daha rahat bir şekilde dile getiririz.

KAYNAKLAR

AKTAŞ, Şöhret Türkmen, *Seçme Atasözleri ve Eleştirmeli Açıklamaları*, Akçağ Yay., Ankara 2004.

BANARLI, Nihat Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi 1*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1997.

ÇELİK ŞAVK, Ülkü, *Kırgız Atasözleri*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2002.

ÇOBANOĞLU, Özkul, *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 2004.

DEMİREL, Hamide, *Türk Destanlarında Güzellik Destan Masal ve Din Unsurları İle Yabancı Destanlarda Türk Kahramanları*, Ötüken Yay., İstanbul 1995.

ELÇİN, Şükrü, *Halk Edebiyatı Araştırmaları II*, Akçağ Yay., Ankara 1997.

⁷³ Öztopçu, age., s, 100-101-103.

⁷⁴ Hasan, age., s, 33.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/2 Spring 2008

-
- GÖKYAY, Orhan Şaik *Türk Dünyasından Seçmeler Dedem Korkudun Kitabı*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 2000.
- GÜLLÜDAĞ, Nesrin, “*Divanü Lügat-it Türk ve Nogay, Kumuk, Karaçay-Malkar, Yeni Uygur Türkçesindeki At İle İlgili Atasözleri Üzerine Bir Değerlendirme*”, Osmangazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Karşılaştırmalı Edebiyat Bölümü, 1.Ulusal Karşılaştırmalı Edebiyat Sempozyumu, Eskişehir 2002.
- HASAN, Hamdi, *Makedonya ve Kosova Türklerince Kullanılan Atasözleri ve Deyimler*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1997.
- OY, Aydın, *Tarih Boyunca Türk Atasözleri*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 1972.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Kültür Tarihine Giriş, C.6*, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2000.
- ÖZTOPÇU, Kurtuluş, *Uygur Atasözleri ve Deyimleri*, Doğu Türkistan Vakfı Yay., İstanbul 1992
- SAKAOĞLU, Saim, *Karaca Oğlan*, Akçağ Yay., Ankara 2004.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/2 Spring 2008*